

2016-2023 ЙИЛЛАРДА ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШИНИНГ НАЗАРИЙ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Байжанов Т.Ж.

*Қори Ниёзий номидаги Тарбия педагогикаси миллий институти
Қорақалпоғистон филиали эркин изланувчиси (DSc)*

Таянч сўзлар: мактабгача таълим, мактабгача тарбия, боғчалар, тарбиячи-педагог, тарбия, маънавият, маънавий кадрятлар.

Ключевые слова: дошкольное образование, дошкольное образование, детские сады, педагог-педагог, воспитание, духовность, духовные ценности.

Key words: preschool education, preschool education, kindergartens, teacher-pedagogue, upbringing, spirituality, spiritual values.

Бугунги кунда мактабгача таълим тизимида қатор ислохотлар ўтказилмоқда, уларнинг бари болалар ва педагоглар манфаатлари йўлида хизмат қилишига, шунингдек мактабгача таълим сифатини яхшилашга қаратилган.

Мактабгача таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш учун яратилган қулай шарт-шароитлар нодавлат мактабгача таълим муассасалари сонини янада ошириш ва улар кўрсатадиган хизматлар турларини кенгайтириш учун мустаҳкам пойдевор бўлди. Бундай ислохотлар натижасида мактабгача таълимда қамров даражаси 28 фоиздан 71 фоизга етказилди. Шаҳар ва туманларда 14 та янги мактаб ва 32 та тиббиёт муассасаси барпо этилди, 173 та мактаб ва 101 та тиббиёт муассасаси реконструкция қилиниб, таъмирланди. Шунингдек, ўтган тўрт йилда 4 та янги олий таълим муассасаси ташкил этилди [1.55].

Шу билан бирга, олиб борилган таҳлил, болаларнинг мактабгача таълим билан қамровини таъминлаш, мактабгача таълим муассасаларини замонавий ўқув-методик материаллар ва бадий адабиётлар билан тўлдириш, соҳага малакали педагог ва бошқарув кадрларини жалб қилиш масалаларини ҳал этиш зарурлигини кўрсатмоқда.

Қорақалпоғистонда мактабгача тарбиянинг 1932-1996 йилларда ривожланиши ҳақида Сейтимбетова Раъно Юлдашевнанинг номзодлик диссертациясида илмий адабиётлар ва архив манбалари назарий таҳлил қилинган бўлиб, Қорақалпоғистонда мактабгача тарбиянинг шаклланиш ва ривожланиш жараёнлари тенденциялари ўрганилган. Асосан, шуро тузуми даврида ёш авлод тарбиясида миллий-маънавий кадриятлар, шарқона урф-одатлар ўргатилмаганлиги танкидий тарзда таҳлил қилинган[2.3]. Ўзбекистон Республикаси мустақилликга эришгач мактабгача тарбияни тўғри ташкил этиш имкониятларини кучайтирилди. Мактабгача ёшдаги болаларда миллий кадриятларни шакллантириш, ўз-ўзини англаш, ватанпарварлик туйғусини уйғотиш каби долзарб педагогик муаммоларни кўйди.

Шунингдек, бошқа тарихий-педагогик тадқиқотларни таҳлил қилиш мактабгача таълим тизимини шакллантириш ва ривожлантириш, мактабгача таълим ташкилотлари сони, мактабгача тарбиячиларнинг касбий тайёргарлиги тизимини шакллантириш ва ривожлантириш масалаларини ўрганиш долзарб ҳисобланади.

Мактабгача таълим тизимини ривожланиш даврини иккига бўлиб ўрганиш мумкин. Биринчи давр 2016-2020 йилларни ўз ичига олиб, бу вақт оралиғида мамлакатда мактабгача таълим тизимини яратиш учун шарт-шароитларнинг яратилиш жараёнларини мисол қилиб олиш мумкин. Бу даврда ҳар хил турдаги мактабгача таълим ташкилотлари тармоғи яратилди. Бу даврда мактабгача ёшдаги болалар билан ишлашнинг мазмуни ва усуллари ишлаб чиқиш бўйича назарий ва амалий ишлар олиб борилди, болалар боғчалари ва «марказлар» учун ходимларни стихияли тайёрлаш бошланди, мактабгача таълим ташкилотларини бошқариш учун асослар яратилди. Турли ташкилотларнинг ўз ишини турли ташкилий-ҳуқуқий шакллар асосида куриш ишлари амалга оширилди.

Иккинчи давр эса 2020-2023 йилларни ўз ичига олиб, бу давр мактабгача таълим тизимининг қизғин мунозаралар даври ҳисобланади. Бунда давлат, жамият ва фаннинг педагог кадрлар тайёрлашни ташкил этишда умумий ёндашувларни белгилаш билан тавсифланади. Ушбу тарихий даврнинг мактабгача таълим ва тарбиячиларни тайёрлаш соҳасидаги энг муҳим ҳодисалари орасида мактабгача таълим бўйича кўпгина республика ва халқаро миқёсда анжуманлар ташкил этилди, қатор давлат миқёсидаги ишлар олиб борилди. Бу даврга келиб миқдорий ва сифат ўзгаришлари шаклланди. Президентимиз таъкидлаганидек, “Тарбия қанча мукамал бўлса, халқ шунча бахтли яшайди, дейди донишмандлар.

Тарбия мукаммал бўлиши учун эса бу масалада бўшлиқ пайдо бўлишига мутлоқо йўл қўйиб бўлмайди.” [2.505]

Бу жараён ўз-ўзидан мактабгача таълим ташкилотларида педагогик жараённи ташкил этиш, шубҳасиз, мактабгача таълим тизимининг замонавий ривожланишининг асоси бўлган ва тегишли профилдаги мутахассисларни тайёрлаш тизимига таъсир кўрсатган ушбу тарихий даврнинг ўзига хослигини кўрсатади.

Мактабгача таълим ташкилотлари тарбиячи-педагоглари тайёрлашнинг маҳаллий ва хорижий тизимларининг имкониятларини ўрганиш бўйича ретроспектив ва қиёсий педагогик таҳлил олиб бордик. Мактабгача тарбиячиларнинг касбий тайёргарлигининг маҳаллий тизимини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича тадқиқот ишларини таҳлил қилиш бугунги кунда ушбу илмий йўналишда жуда кўп тадқиқот тажрибаси тўпланганлигини таъкидлаш имконини беради. Ўтказилган адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, XX асрнинг иккинчи ярмида мактабгача тарбиячиларнинг касбий тайёргарлигини ўрганишга бағишланган махсус тадқиқотлар мавжуд эмас.

Ҳозирда Қорақалпоғистон мактабгача таълим тизимида мактабгача тарбиячиларнинг касбий тайёргарлиги тизимини шакллантириш ва ривожлантиришнинг тарихий ва педагогик шартларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Яъни олий педагогик таълимни қайта ташкил этиш янги типдаги мутахассисни тайёрлашга қаратилган. Бу энди фақат профессионал билим билан қуролланган мутахассис эмас, кўникмалар ва қобилиятлари ўзида мужассам бўлган, биринчи навбатда, умумий маданият ва фундаментал тайёргарликка эга, мустақил ва чексиз фикр юрита оладиган, ўз фаолиятининг муваффақиятини башорат қила оладиган, натижа учун масъулиятни ўз зиммасига оладиган, илмий иш усулларида фаол фойдалана оладиган, ижодий қобилиятли, ижодий шахсдир.

Бугунги кунда болалар боғчалари тарбиячи-педагоглари тайёрлашдаги ўзгаришлар университетнинг ўқув жараёнига шахсий ёндашувни жорий этиш ва комплекс, тизимли ва фаол ёндашувларни кучайтириш ҳисобига ҳам амалга оширилмоқда.

Мактабгача таълим ташкилотлари педагоглари касбий тайёрлаш муаммосини унинг тарихий-педагогик тараққиёти нуқтаи назаридан ўрганиш, албатта, назарий ва амалий нуқтаи назардан ҳам асосли ва мақсадга мувофиқдир. Ушбу мақсадга мувофиқлик фаннинг тарихий-педагогик умумлашмаларга бўлган эҳтиёжидан келиб чиқади, чунки у кейинги ри-

вожланиш йўллари асослаш учун шароитларни, қонуниятларни, ривожланиш тенденцияларини аниқлаш орқали ушбу муаммоли соҳани тушунишга имкон беради.

Шундай қилиб, Қорақалпоғистон мактабгача таълим тиимининг ривожланишда мактабгача таълим ташкилотларида мутахассислар тайёрлашнинг ягона тизими шаклланди. Мактабгача таълим бўлимлари бўлган университетлар, педагогика техникумлари, педагогик йўналишдаги мактаблар, узоқ муддатли ва қисқа муддатли курслар нафақат йирик пойтахт марказларида, балки минтақаларда ҳам ўқув режа ва дастурлари ишлаб чиқилди, назарий фанлар ва амалиётнинг ўқув жараёнидаги ўрни белгиланди.

Мактабгача тарбиячиларнинг касбий тайёргарлигининг инновацион концепциялари 80-йилларнинг охирларида пайдо бўла бошлади, бу тарбиячи-педагогларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимидаги ислохотлар билан тавсифланади. Умуман жамиятни, хусусан, таълим тизимини демократлаштириш нуктаи назаридан тарбиячи-педагоглар таълимини модернизациялаш зарурияти пайдо бўлди.

Шундай қилиб, 2016-2023 йилларда Қорақалпоғистон мактабгача таълим тизимининг ривожланиш таълим тузилишининг бошқа элементлари сингари, мактабгача таълимнинг ўзига хос хусусияти ҳар доим бошланғич ва бошланғич таълим ўртасидаги аниқ боғлиқлик ва болаларни мактабга ўтишга тайёрлашга йўналтирилганлиги бўлди. Шу муносабат билан мактабгача таълим тарбиячи-педагоглари тегишли билим ва кўникмаларга эга бўлишлари, дидактик тайёргарликка эга бўлишлари керак эди. Унинг функцияларини амалга ошириш ҳозирги босқичдаги каби таълимнинг муайян мазмунини ўзлаштириш жараёнида амалга оширилди.

1990-йиллардан бери 20-асрда касбий таълимнинг анъанавий тушунчаларидан инновацион тушунчаларга ўтиш даври бошланди. Шу билан бирга, уларнинг асосий фарқлари таълим жараёнининг шахсий йўналиши, субъект-фаол таълимни объект-шахсий таълим билан алмаштириш, тарбиячи-педагог ва ўқувчилар ўртасида тенг шериклик муносабатларини ташкил этиш, уларнинг ижодкорлигини рағбатлантириш, мустақиллик ва таълим жараёнида ташаббускорлик муҳим аҳамиятга эга бўлиб бормоқда.

Ўтмишга назар ташлайдиган бўлсак, 1990-йилларнинг бошларида юзага келган Совет мактабгача таълим ташкилотлари тарбиячи-педагогларини касбий тайёрлаш тизимининг баъзи фундаментал тамойиллари, анъаналари ва қадриятларини кескин рад этиш нафақат ижобий натижаларга олиб келганлигини кўриш мумкин. Буларнинг барчаси, бизнинг

фикримизча, мактабгача таълим тизимида ҳам, мутахассисларни касбий тайёрлаш соҳасида ҳам баъзи замонавий муаммоларнинг жиддийлигини белгилаб берди.

Мактабгача таълим мутахассисларини касбий тайёрлашнинг хорижий тизимлари хорижий фанда ишлаб чиқилган тарбиячи-педагогнинг малакасини ошириш концепсиялари асосида қурилади. Шундай қилиб, Парсонс ва Девиснинг анъанавий концепциясида айтилишича, инсон туғилган пайтдан бошлаб профессионалдир ва ҳар бир аниқ шахс учун касбий фаолиятни топиш учун унинг индивидуал қобилиятларини ўрганиш кифоя. Структуравий назария ёки Н. Миллер ва Э. Фроммлар томонидан ишлаб чиқилган тасвирлар назарияси одамлар ва уларнинг меҳнатининг схематик тавсифини излаш билан боғлиқ. А. Маслоу ва Э. Ронинг мотивацион назарияси фаолиятнинг муваффақияти ва ундан қониқиш даражасига таъсир этувчи омилларни ўрганади.

Мактабгача тарбиячиларни касбий тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг юқоридаги тенденциялари мактабгача таълим соҳасида мутахассислар тайёрлашнинг замонавий тизими учун асос бўлиб хизмат қилди, бу куйидаги тенденциялар билан ажралиб туради:

- демократлаштириш;
- касбий тайёргарликнинг анъанавий тушунчаларидан инновацион тушунчаларга ўтиш;
- инсонпарварлик йўналишини мустаҳкамлаш;
- фарқлаш;
- инсонпарварлаштириш.

Хулоса қиладиган бўлсак, мактабгача таълим мутахассисларини касбий тайёрлаш тизимини ривожлантириш жараёни мураккаб ва ноаниқдир. Тараққиёт доимо қарама-қаршиликлар, янги ва эскининг қураши натижасида вужудга келади. Бир томондан, бу ривожланиш ижобий тенденциялар билан ажралиб турди ва ўрганилаётган даврда ишлаб чиқилган ижобий тажриба замонавий педагогикани бойитди. Бошқа томондан, салбий тенденциялар ҳам мавжуд эди. Тадқиқот жараёнида мактабгача тарбиячиларнинг касбий тайёргарлиги давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳалари билан алоқада бўлган мураккаб тизим эканлигини аниқладик. Айнан ўрганилаётган мавзунини тизимли кўриб чиқиш уни ҳар томонлама ўрганиш ва ўрганиш жараёнида янада объективликка эришиш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Инсон қадрини, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари учун. – Т.: Ўзбекистон, 2022. – 392 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – 592 б.

3. Юлдашева Р. Развитие дошкольного воспитания в Республике Каракалпакстан (1932-1996 гг.). автореферат дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.01.- Ташкент, 1997.- 19 с.

РЕЗЮМЕ

Мактабгача таълим ташкилотлари педагоглари касбий тайёрлаш муаммосини унинг тарихий-педагогик тараққёти нуқтаи назаридан ўрганиш, албатта, назарий ва амалий нуқтаи назардан ҳам асосли ва мақсадга мувофиқдир. Ушбу мақсадга мувофиқлик фаннинг тарихий-педагогик умумлашмаларга бўлган эҳтиёждан келиб чиқади, чунки у кейинги ривожланиш йўллари асослаш учун шароитларни, қонуниятларни, ривожланиш тенденцияларини аниқлаш орқали ушбу муаммоли соҳани тушунишга имкон беради. Мақолада Қорақалпоғистондаги мактабгача таълим тизимининг 2016-2023 йилларда ижтимоий-тарихий ривожланиш асослари муаммолари таҳлили ёритилган.

РЕЗЮМЕ

Изучение проблемы профессиональной подготовки педагогов дошкольных образовательных организаций с точки зрения ее историко-педагогического развития, безусловно, разумно и целесообразно с теоретической и практической точки зрения. Эта целесообразность вытекает из потребности науки в историко-педагогических обобщениях, поскольку они позволяют понять данную проблемную область путем определения условий, закономерностей, тенденций развития для обоснования дальнейших путей развития. В статье описан анализ проблем основ общественно-исторического развития системы дошкольного образования Каракалпакстана в 2016-2023 гг.

SUMMARY

Studying the problem of professional training of pedagogues of pre-school educational organizations from the perspective of its historical and pedagogical development is, of course, reasonable and appropriate from the theoretical and practical point of view. This expediency arises from the science's need for historical-pedagogical generalizations, as it allows to understand this problem area by determining the conditions, laws, development trends to justify further development paths. The article describes the analysis of the problems of the foundations of socio-historical development of the preschool education system in Karakalpakstan in 2016-2023.